

ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА РАЦІОНАЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ І ЛАНДШАФТІВ ОБОЛОНСЬКОЇ НИЗОВИНИ (ЛІВОБЕРЕЖЖЯ КРЕМЕНЧУЦЬКОГО ВОДОСХОВИЩА)

К.І. Деревська¹, М.Л. Клестов², Я.І. Лукавенко¹, О.О. Рак³

¹-Національний університет "Кієво-Могилянська академія"

²-Національний природний парк "Нижньосульський"

³-Національний ботанічний сад імені М.М. Гришка

У Регіональній програмі охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів Полтавської області на 2017–2021 роки [13] зазначені головні напрямки екологічної стратегії щодо збереження земельних ресурсів і ландшафтів області. Одним з напрямків екологічного захисту є саме збереження ландшафтів узбережжя Кременчуцького водосховища, як головної водної артерії області. Основні риси рельєфу лівобережжя Кременчуцького водосховища обумовлені геологічною і тектонічною будовою [1]. Актуальним є також питання охорони біорізноманіття і ґрунтів і Середнього Придніпров'я від ерозії і засолення, що, в першу чергу, пов'язано з розорюванням земель (у т.ч. на межі з природоохоронними територіями). Локації що оточують природоохоронні території залишаються об'єктом подальших наукових досліджень навіть після створення природних парків і є потенційними ділянками для розширення меж заповідного фонду.

У представленій публікації розглядається біорізноманіття ландшафтного комплексу «Іванівські озера» Оболонської низовини. Комплекс представляє собою систему замкнених заплавлених водойм видовженої форми сповільненого водообміну, розташованих на лівобережжі річки Крива Руда поблизу с. Іванівка Семенівського району Полтавської області. Оболонська низовина контактує з територією Нижньосульського національного парку Полтавської і Черкаської областей. Система Іванівських водойм характеризується непостійним обводненням і в другій половині літа озера пересихають; на берегах спостерігаються процеси засолення ґрунту. Індикатором цього є формування галофітної рослинності, більш типової для Північного Причорномор'я. Загалом ландшафти Пониззя Сули можна вважати аридними оскільки вони представлені степом з сухим теплим чи жарким кліматом, у якому формуються специфічні біогеоценози (за [9]).

За сучасним фізико-географічним районуванням ландшафт Оболонської низовини відноситься до лівобережжя Сульської затоки. Територія Сульської затоки входить до складу Оболонсько-Градизького району південної лісостепової області, Лівобережно-Дніпровської лісостепової провінції, лісостепової зони України, Дніпровської терасової рівнини у межах Середнього Придніпров'я [8, 10]. Центральна частина западини знаходиться на схід від с. Оболонь Семенівського району; західний край дещо не доходить до дельти річки Сула; східний – за с. Новоселиця; південний – с. Проценки; північна окраїна – поблизу с. Худоліївка. Оболонська западина витягнута у північному

напрямку і має розмір близько 30 x 15 км. Територія межиріччя Дніпра і Сули характеризується палеозасоленням, яке фіксується у відслоненнях правого берега Сули. Поверх лінії засолення у відслоненнях спостерігається горизонт похованого ґрунту, що догори переходить у лесові відклади третьої тераси [10].

В межах Оболонської западини виділені наступні природоохоронні території.

1. Гідрогеологічний заказник загальнодержавного значення «Гракове», який знаходиться на притерасній частині заплави р. Сули (неподалік від її дельти) та р. Оболонь. Територія заказнику є місцем масового гніздування водно-болотних та лучно-степових видів птахів, у тому числі рідкісних [5].

2. Гідрогеологічний заказник загальнодержавного значення «Солоне», який розташований у заплаві річки Оболонь, неподалік від дельти Сули. Рослинність представлена галофільними угрупованнями, які характерні для периферійних територій, і відносяться до класів справжньої солончакової і солонцевої рослинності.

3. Гідрологічний заказник місцевого значення «Лубкове». Площа охоронної території становить 260 га. Утворений 1992 року.

4. Устимівський дендрологічний парк загальнодержавного значення. Утворений 1929 року.

Ландшафти Оболонської низовини є природним, частково порушеним з незначним антропогенним впливом (розорювання окремих ділянок у т.ч. заборонених або регламентованих для окремих видів господарської діяльності). Однак, враховуючи той факт, що Сульська затока утворилась в наслідок цілеспрямованої діяльності людини (утворення водосховища), то безпосередньо в межах берегової лінії водосховища ландшафти можна рахувати антропогенними. Іванівські озера з усіх боків оточені агроценозами, а прибережні ділянки довгий час використовуються під випас великої рогатої худоби. Наші власні польові спостереження (серпень 2016-18 рр.) показали, що всі озера Оболонської западини протягом трьох років висихали до щільного сухого ґрунту. Старичне озеро «Слон» поблизу с. Іванівка у 2015-2017 рр. повністю пересихало у період з липня до вересня (до початку дощового сезону). Характерним є те, що у листопаді 2017 р. Іванівські озера частково наповнилися водою за рахунок атмосферних опадів (потужні снігопади) і до червня 2018 р. вода трималася у головному ложі озера «Слон». Саме локація навколо озера є важливим з природоохоронної точки зору осередком біогеорізноманіття, проте, на жаль, на сьогодні ця територія не є природоохоронною і розорюється майже в притик до ложа водойми.

Біорізноманіття. Галофільну рослинність лівобережжя середнього Дніпра (поблизу м. Переяслава) описували ряд ботаніків, які досліджували біорізноманіття цього району у 30-их роках ХХ століття. Вони відмічали, що солончакова рослинність зустрічається рідко [11]. У той же час агроінвентаризаційні дослідження ґрунтів і рослинності на лівобережжі Придніпров'я (Кременчуцький, Козельщачький, Золотоніський райони), які проводилися українськими ученими за завданням Інституту ботаніки АН

України, показали присутність галофільної рослинності і засолених ґрунтів. Ученими представлені загальні закономірності поширення рослинності на засолених ґрунтах і дана характеристика її формацій та асоціацій [2-4, 7].

Флористичне різноманіття ландшафтного комплексу «Іванівські озера» Оболонської низовини характеризується присутністю червонокнижних і рідкісних рослин. Наші власні дослідження, гербарні збори (серпень 2017 р. – червень 2018 р.) і визначення дозволяють виділити наступні особливості. В найбільш понижених частинах рельєфу, які сформовані донними мулистосапнопелевими відкладами, зростають *Limonium alutaceum* (Steven) Kuntze, *Plantago salsa* Pall та регіонально рідкісний вид *Crypsis aculeata* (L.) Aiton. На ділянках, для яких характерне засолення в результаті підняття підземних сульфатних вод по капілярах зростають *Bassia sedoites* (Pall.) Aschers, *Artemisia santonica* L., *Atriplex litoralis* L., *Limonium alutaceum*, *Atriplex tatarica* L. Окремим поясом у монодомінантному угрупованні зростає *Bolboschoenus maritimus* (L.) Pall. var. *compactus* (Hoffm.) T. Egorova. В поясі *Bolboschoenus maritimus* спорадично і поодинокі зростає *Tripolium vulgare* Nees. Отже, на площі 1200 га сформовано галофітний рослинний комплекс, основу якого становлять 11 видів-галофітів.

У квітні 2018 р. проводились спостереження за ефемероїдами долини «Іванівські озера». Дослідження дозволили визначити наступні рослини серед яких виділяються рідкісні і червонокнижні представники: *Veronica prostrata* L., *Ranunculus pedatus* Waldst. & Kit.; *Myosotis micrantha* Pall. ex Lehm.; *Lamium paczoskianum* Worosch.; *Matricaria recutita* L.; *Limonium alutaceum* (Steven) O.Kuntze; *Camphorosma annua* Pall.; *Artemisia santonica* L.; *Valeriana tuberosa* L.; *Carex praecox* Schreb.; *Elytrigia intermedia* (Host) Nevski.; *Tulipa biebersteiniana* Schult. & Schult.; *Hyacinthella leucophaea* (K.Koch) Schur.; *Gagea pusilla* (F.W.Schmidt) Schult. & Schult.f.; *Cerastium semidecandrum* L.; *Fritillaria meleagroides* Patrin ex Schult. & Schult.f.; *Gladiolus tenuis* M.Bieb.

Аналіз тваринного світу в межах території Оболонської низовини [6,7] вказує на наступні зміни. Характерною особливістю фауни хребетних Іванівських озер є відсутність таких груп тварин як риби та земноводні, що обумовлено непостійним обводненням та засолення ґрунту і води. Плазуни представлені одним видом - ящіркою прудкою *Lacerta agilis* L., яка на прилеглих до озер ділянках є чисельною.

Найбільш чисельною групою хребетних тварин цієї своєрідної місцевості є птахи. Із водно-болотних та біля водних видів на озерах, особливо навесні, можна побачити качок (крижень *Anas platyrhynchos* L., чирок-тріскунець *Anas querquedula* L., свищ *Anas penelope* L., шилохвіст *Anas acuta* L., широконоска *Anas clypeata* L.) та куликів (чайка *Vanellus vanellus* L., турухтан *Philomachus pugnax* L., кроншнеп великий *Numenius arquata* L., веретенник великий *Limosa limosa* L., уліт великий *Tringa nebularia* Gunn., травник *Tringa totanus* L., зуйок малий *Charadrius dubius* Scop., ходуличник *Himantopus himantopus* L., бекас *Gallinago gallinago* L.). Періодично на озера залітають і мартини (жовтоногий - *Larus cachinnans* Pall., звичайний *Larus ridibundus* L. та реготун чорноголовий

Larus ichthyaetus Pall.), які використовують озера для відпочинку. Через відсутність кормових об'єктів рибоїдні види птахів трапляються тут зрідка.

На локації Іванківських озер спостерігаються рідкісні перелітні птахи пониззя Сули. Серед них журавель сірий *Grus grus* (Linnaeus, 1758), який занесений до Червоної книги України (ЧКУ), Додатку II БК, Вашингтонської та Боннської конвенцій та Угоди АЕВА. За класифікацією видів загальноєвропейської природоохоронної значимості належить до категорії видів, що мають несприятливий охоронний статус (SPEC 3) [6].

Регулярно в районі озер можна побачити хижих птахів – лунів болотного *Circus aeruginosus* L. та польового *Circus cyaneus* L., боривітра звичайного *Falco tinnunculus* L. та навіть канюка степового *Buteo rufinus* Cret., який полює тут на ящірок, а навесні цього року тут спостерігали сапсана *Falco peregrinus* Tun. та орлана-білохвоста *Haliaeetus albicilla* L. На прилеглих до озер ділянках численні жайворонок польовий *Alauda arvensis* L. та плиска жовта *Motacilla flava* L., трапляються зрідка куріпка сіра *Perdix perdix* L. та просянка *Emberiza calandra* L. Перші два види відносяться до фонових гніздових птахів цієї місцевості.

Із ссавців тут постійно мешкають заєць сірий *Lepus europaeus* Pall. та крит європейський *Talpa europaea* L. Періодично в районі озер з'являються лисиця звичайна *Vulpes vulpes* L., сарна європейська *Capreolus capreolus* L. та кабан *Sus scrofa*. Мешкають тут і різноманітні мишовидні гризуни.

Проведені дослідження і спостереження, а також аналіз опублікованої літератури дозволяє представити наступні висновки і пропозиції щодо збереження та раціонального використання біорізноманіття і ландшафтів Оболонської низовини: 1. Ландшафтний комплекс «Іванівські озера» є унікальною природною ділянкою, яка збереглась в густо заселеній місцевості, і де можна зустріти чимало рідкісних видів тварин та рослин. 2. Флористичне різноманіття Оболонської низовини характеризується присутністю червонокнижних і рідкісних рослин. Встановлено, що галофітна рослинність не утворює суцільного покриву і на площі 1200 га визначається сформований галофітний рослинний комплекс, основу якого становлять 11 видів-галофітів. 3. Підкреслимо, що система Іванівських озер – це місце, де регулярно трапляються рідкісні види хребетних тварин, занесені до Червоної книги України, такі як сапсан, орлан-білохвіст, лунь польовий, канюк степовий, журавель сірий, кроншнеп великий, ходуличник, реготун чорноголовий.

Отже, пропонуємо створити заказник місцевого значення «Іванівські озера», а у подальшому регіональний ландшафтний парк (разом з іншими природно-заповідними територіями Оболонської низовини) з метою збереження, захисту і наукового моніторингу ландшафтів, як середовища існування рідкісних тварин і рослин, які занесені до Червоної книги України.

Література

1. Безуглий А.М., Гук В.И., Банник Г.И. Геологическая карта СССР (м-б 1:200 000) Серия Днепрово-Донецкая. Объяснительная записка. – Москва: Недра, 1969
http://geoinf.kiev.ua/wp/w/Viewer.php?pr=2&ump=m36-21&fmp=pz_m

2. Білик Г.І. Рослинність засолених ґрунтів України. К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 297 с.
3. Білик Г.І. Рослинність засолених угідь лівобережжя середньої Наддніпрянщини / Геоботанічний зб. К.: Вид-во АН УРСР, 1937. С. 24–31.
4. Еліашевич О.А. Луки середнього Дніпра (Курилівської плавні) / Зб. наук. робіт Дніпропетровського бот. саду. – Дніпропетровськ, 1937. № 2. С. 57–72.
5. Еталони природи Полтавщини. Розповіді про заповідні території / Байрак О.М., Проскурня М.І., Стецюк Н.О. та ін. Полтава: Верстка, 2003. 212 с.
6. Клестов М.Л., Гаврись Г.Г., Андрієвська О.Л. Рідкісні та зникаючі птахи Поніззя річки Сули / Вісник Черкаського університету. 2014. № 36 (329). С. 40–46.
7. Левицька Г.М. Геоботанічний нарис другої тераси Дніпра (Обухівський масив) / Зб. наук. робіт Дніпропетровського бот. саду. Дніпропетровськ, 1936. № 1. С. 35–47.
8. Маринич О.М., Пархоменко Г.О., Петренко О.М., Шищенко П.Г.. Удосконалена схема фізико-географічного районування України / УГЖ. 2003. № 1. С. 16–20.
9. Мусієнко М.М., Серебряков В.В., Брайон О.В. Екологія. Охорона природи: Словник-довідник. К.: Т-во «Знання», КОО, 2002. 550 с.
10. Пазинич В.Г. Геоморфологічний літопис Великого Дніпра. – Ніжин: Гідромакс, 2007. 372.
11. Пачоский И.К. Очерк флоры окрестностей г. Переяславля Полтавской губернии / Записки Киевского о-ва естествоиспытателей. К., 1893. Т. 3, Вып.1. С. 154–166.
12. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Полтавській області у 2014 р. <http://www.adm-pl.gov.ua/page/regionalna-dopovid-pro-stan-navkolishnogo-prirodnogo-seredovishcha-v-poltavskiy-oblasti-u-2014->
13. Регіональна програма охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки з урахуванням регіональних пріоритетів Полтавської області на 2017–2021 рр. («Довкілля–2021»). Полтава, 2017. 131 с.

CONSERVATION AND RATIONAL USE OF BIODIVERSITY AND LANDSCAPES OF OBOLONSKA LOWLAND (LEFT-BANK OF KREMENCHUTSK RESERVOIR)

K. Derevska¹, M. Klestov², Y. Lukavenko¹, O. Rak³

¹*National University of "Kyiv-Mohyla Academy"*

²*Lower Sula National Nature Park*

³*M.M. Gryshko National Botanical Garden*

The presented publication considers the biological diversity of the Ivanivsky Landscape Complex in the Obolonska Lowland. The analysis of published literature, making own researches and observations allow us to propose the creation of a regional landscape park within the Obolonska lowland in order to preserve, protect and scientifically monitor landscapes as a habitat for rare animals and plants that are listed in the Red Data Book of Ukraine.